

творят в традициите на голямата фантастика и това се доказва от конкретните анализи в статията на Елка Константинова, която успява да ни убеди в стойността на постиженията на Любен Дилов, Павел Вежинов, Александър Геров, Емил Манов и др. Тя сама признава условността на научността в техните творби, но не оспорва очевидната несъответност между названието и същността на жанра.

Размислите за многообразието на съвременната литература включват и анализа на новите явления в поезията и романа след проломната 1956 г. Точно и много важно е твърдението за интелектуализацията на съвременната проза, за надмощието на психологията над фабулата, а оттук стигаме до извода, че „през последните години късите белетристични жанрове вече отразяват самопознанието и самоосъзнаването на съвременника, непосредствено въвлечен в процеса на научно-техническата революция“ (с. 185), че „повестта и разказът вървят днес към по-синтетични форми, към по-машабни образи и концептуални обобщения с универсално значение“ (с. 187). Според мен ярко доказателство за тези изводи би ни донесъл един подълбок и многопластов анализ на повестта на Богомил Райнов „Пътища за никъде“, но и наблюденията върху прозата на Павел Вежинов, Камен Калчев, Генчо Стоев, Димитър Вълев и др. са достатъчно убедителни.

И така с многообразието на творческите си интереси, с неспокойната си търсеща творческа мисъл, с пристрастието си към сложните, нерешени проблеми на съвременното литературознание Елка Константинова в същност предлага на читателите цялостна, богата на идеи критическа творба за търсенията в областта на един от най-важните дялове на съвременната обществена мисъл — художественото творчество. Книгата „Наблюдения над литературното развитие“ е интересна както за специалистите, търсещи пътища за усъвършенстване на своята методология, така и за широките читателски кръгове, жадни за самоанализ и себепознание.

Георги Цанков

КУПРЕЯНОВА Е. Н., МАКОГОНЕНКО Г. П., „НАЦИОНАЛЬНОЕ СВОЕОБРАЗИЕ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ“. Л., изд. „Наука“, 1976. 414 с.

Светското литературознание има вече твърде голям опит във всестраниното осветяване на проблемите, свързани с развитието на руската литература. Но търсенето на истинските измерения на този изключителен литературен феномен е и ще бъде негова задача. Тя насочва изследователите към необходимостта да бъде изяснено националното своеобразие на руската литература — въпрос, който занимава такива изтъкнати литературо-

веди като Д. С. Лихачов, А. А. Морозов, Б. И. Бурсов, Н. Я. Берковски и др.

Книгата на добре познатите у нас видни съветски учени Е. Н. Купреянова и Г. П. Макогоненко „Националното своеобразие на руската литература“ в концептуално отношение бележи редица нови моменти. Построена върху ленинския принцип на историзма, тя представява своеобразна история на утвърждаването на националното своеобразие на руската литература от XI до XIX в., построена в актуалния за литературознанието план на общоевропейските литературни процеси.

Авторите са намерили верен методически ключ за правилното решаване на сложните въпроси на руската литература и взаимодействието ѝ със западноевропейските литератури. Задачата им е да представят „типологическото единство на фундаменталните закономерности“ в общеевропейския историко-литературен процес. За да бъде очертан „междунационалният типологически модел“, е нужно преди всичко да се изучат и посочат онези явления, които определят националната типология. Това е и изходното начало в работата на двамата автори. Включването под такъв ъгъл на руската литература в единния развой на европейските литератури способства най-пълно да се разкрие националното ѝ своеобразие.

Успехът в провеждането на типологичния анализ е обусловен и от избора на оня проблем, чрез който най-пълно се откроява своеобразието на руската литература — основния в нея проблем за човека, съотношението човек — общество.

Подзаглавието на книгата — „Очерци и характеристики“, уточнява спецификата на изследването, което цели не всеобхватност, а открояване на характерните акценти. Конкретният анализ в него е подчинен на систематизирането на явленията, обуславящи хода на общия литературен процес. Сравнителният аспект разкрива не само въздействието на руската литература върху останалите, а и онова, което творчеството на нейните крупни представители е асимилирало от тях. Подборът на автори и художествени произведения илюстрира последователно провеждането в работата двоен принцип — на сходство и отлика.

Първата част на книгата е посветена на древноруската литература. В нея Е. Н. Купреянова е насочила вниманието си към кардиналните (някои от тях — спорни и досега) проблеми от исторически, общокултурен и литературен характер. Възникването, формирането и развитието на руската литература се разглежда като неделима част от държавното дело и строителство. Аргументирано е обоснована тезата, че социално-икономическото развитие на Киевска Русия достига до утвърдени феодални отношения чак в началото на XVIII в., момент, в който повечето западноевропейски страни са в най-висок стадий на феодално развитие.

Своеобразието на древноруската литература сред другите средновековни литератури се изследва във връзка с характера на руския феодализъм и еволюцията на неговата съсловна структура. Религиозно-църковните форми в нея се разглеждат като единствено възможен израз на национално-държавни идеи поради спецификата на държавните, политическите и културните функции, които изпълнява църквата в Киевска Русия.

Както отбелязва Е. Н. Купреянова, литературата на древна Русия, изстайвайки може би в изобразяването на вътрешния свят на човека, рязко се отличава от западноевропейската и византийската литература с общонародността на своите идеали и тяхната патриархална демократичност, с идеята за общоруското единство. Поотделно нейните жанрове не са оригинални, но като цяло жанровата ѝ система е самобитна. Руското летописание според авторката има значение на национален епос независимо от официалния му характер. Утвърденият в него идеал е антифеодален по същина, общоруски идеал. И историзмът на древноруската литература — една от съществените ѝ черти — се оценява като следствие на примата на общоруските интереси над съсловните.

В древноруската литература се открояват и характерните за по-нататъшното развитие на руската литература начала, някои от тях изтъквани вече и от други изследователи. Например наред с международните повествователни шами в един определено религиозен жанр на епоса като агиографията се подчертава по-голямата от допускаемата в него връзка с действителността. Чак до XVII в. агиографията остава като единствена форма на повествование, чийто фокус е образът и съдбата на човека, поетизацията на духовния подвиг — она „нравствен максимализъм“ (Бурсов), определящ същностния характер на цялата руска литература. От поетиката на житийната литература (на мъченици за вяра, но и за „правда“) се обогатява по-късно поетиката на писатели като Пушкин, Л. Толстой, Достоевски, Херцен, Лесков, Горки.

Литературата от периода на Московската държава, отбелязва Е. Н. Купреянова, престава да бъде вече „древна“ — няма я предишната патриархална монолитност. Възниква индивидуалното авторство, което активизира публичистичното начало в литературата. Подкрепяйки концепцията на Д. С. Лихачов за руското „Предвзраждане“, Е. Н. Купреянова отбелязва причастността на културата на Московска Русия към идейните тенденции на Възраждането, към общоевропейския хуманизъм и рационализъм. А въпросите, третираны от публичистиката на XVI в., според нея остават в литературата и обществената мисъл чак до края на XIX в.: за естество и пределите на самодържавната власт, за духовната свобода на човека, за самовъзпитанието на човека и монарха, за робското положение на селяните и т. н. Това се изтъква

като едно от доказателствата, че възелът на най-важните противоречия от следпетровската епоха се заплита не по времето на Петър, а много по-рано — в епохата на Иван Грозни, т. е. в процеса на утвърждаване на самодържавния и крепостнически строй. В публичистиката от времето на Грозни се отбелязва началото на онова направление от обществени и нравствено-философски търсения на новата руска литература, оказала се най-съществено в нейната национална типология. Ролята, която публичистиката играе в Московската държава от XVI в., се сравнява с ролята на драматургията в повечето западноевропейски страни от епохата на абсолютизма. Интересно е тук тълкуването на понятието историческа възраст като понятие стадиялно и проведената историческа типология в характеристиките на Ив. Грозни и Б. Годунов — съвременници на Шекспир, но типично „шекспировски“ характери от хрониките на великия английски писател обаче от XIII—XV в.

В процеса на европеизация на руската литература, завършил през първата третина на XVII в., се изтъква интензивното усвояване на художествения опит на западноевропейските литератури — с ученическите крачки на руската литература в областта на стихотворството, историческата драма, „рицарските“ повести и т. н. Той се характеризира като процес на естетизация на духовните ценности в националната култура.

Това, че одата заема по-нататък първо място в жанровата система на руския класицизъм, се оценява като израз на решаващата крачка на руската литература по пътя на нейното гражданско и художествено самоопределение, за което изиграват роля и националните публичистични източници, и творческото усвояване на идейно-художествения опит на най-развитите западноевропейски литератури.

Авторът на втората част от книгата Г. П. Макогоненко отбелязва, че със значително закъснение, но интензивно през XVIII в. Русия се заема с осъществяването на задачи, които вече са изпълнени на Запад. Сред многото възрожденски проблеми, които стоят пред новата руска литература, е проблемът за човешката личност.

Представата за личността, както изтъква авторът, се формира в Русия във време, когато на Запад хуманизмът — най-голямото достижение на Възраждането, се деформира вече под въздействие на побеждаващия капитализъм и получава индивидуалистичен характер. За самостоятелното решаване на този възрожденски проблем в Русия съдействуват и фактори от национално естество: буржоазната идеология тук не става господстваща, влияние има и философията за извънсъловната оценка на човека от времето на Петър I и др. Г. П. Макогоненко изтъква редица факти, които противоречат на твърдението, че на класицизма е чужда представата за личността. Макар и в противоречие с естетиката

на класицизма, още в творчеството на Кантемир и Ломоносов теми, стил, възгледи носят дълбоко индивидуален характер. През следващите десетилетия това авторско личностно начало се развива и получава открито автобиографичен, изповеден характер у Фонвизин, Державин, Радищев, Карамзин. Активизират се жанровете изповед, автобиография, мемоари, характерни за Възраждането, а в изобразителното изкуство водещо място заема портретната живопис. И характерното за Възраждането насочване към наследството от античността според Г. П. Макогоненко в Русия се ползува за изработване своя идеология на хуманизма и свое самобитно изкуство.

Цялата сложност на естетическото развитие през XVIII в. в работата се разглежда като следствие на ускореното развитие на Русия. Затова и в руския класицизм се изтъкват преди всичко безелите на неговия национален вариант. През първите десетилетия на века, изтъква авторът, подчинен на познатата естетическа система, той се оказва способен да отрази руската действителност. Това налага отстъпления от нормативната естетика на класицизма, характеризиращи своеобразието на руския класицизм. Пробивът, както изтъква Г. П. Макогоненко, е най-силно изразен в сатирическите жанрове, в тяхната връзка с фолклора — в силното критическо направление в него под натиска на живота. Така например, посочва авторът, Кантемир първи поставя въпроса за мястото на крепостния селянин във феодалната държава от просветителски позиции и неговият абстрактен (рационален) идеал понякога се оказва социално-конкретен и национално обусловен. Такава литература, заключава Г. П. Макогоненко, неотделена от родния корен, може да отрази националното своеобразие. Отстъпление от норматива на европейския класицизм е и одическото творчество на Ломоносов. „Ломоносовско начало“ в руската литература — така авторът нарича традицията на патристическата поезия в творчеството на Державин, Батюшков, Давидов, Пушкин, Лермонтов и т. н.

И характерните черти на руското просветителство Г. П. Макогоненко свързва с особеностите на историческото развитие на Русия. Пугачовската гражданска война (селска, а не буржоазна като в Западна Европа) поражда разкол и в дворянството, обусловил появата на руските просветители от дворянската общественост (преки предшественици на дворянската революционност), а не от буржоазията.

В онова, в което Грибоедов, Пушкин и Гогол търсят корени и начала за своето реалистическо направление, Г. П. Макогоненко, следвайки М. Горки и някои съветски историци на литературата, вижда зараждане и първи етап на реализма (от Фонвизин до Пушкин) — в творчеството на Фонвизин, Державин, Радищев. Този ранен стадий на руския реализъм се свързва с типологическата

общност на просветителския реализъм в европейските литератури. Участващ в общата структура обаче, той според автора има сложен, самобитен национален модел. В руското просветителско изкуство се утвърждава не чистият човек, а гражданският идеал за личността. Докато френските и немските просветители изобразяват и човека от буржоазния свят, и идеала за „човека въобще“, руският просветителски реализъм не познава „двойния стил“, тенденцията към идеализация му е чужда. В концепцията за човека у руските реалисти според Г. П. Макогоненко проблемът за националния характер се оказва решаващ. Те разкриват не семейни драми, а драми на идеи. И неслучайно своеобразието на руския просветителски реализъм авторът назовава с думата „публицистичност“ с уговорката, че това не означава противопоставяне на художественост, а се има пред вид разкритата пълнота на идейния живот на човека.

Във формирането на историческото мишлене в руската литература Г. П. Макогоненко отделя особено място на Карамзинова „История“, която е оценена като историческа проза. Основания за това са открити и в жанра, и в метода на изобразяване исторически характер и събития, и в сюжета, и в драматизацията на повествованието, и в оценката на поетическото в историята. „Историята“ на Карамзин е съпоставена с хронологически едновременно появилите се исторически романи на В. Скот. В този паралел се изтъкват причините, обусловили коренното различие в художественото изобразяване и разбиране на историята у двамата автори, свързани със своеобразието на руската и английската литература. Същевременно художествените открития на Карамзин като приноси началата в руската литература се отбелязват в творчеството на Пушкин, Гогол, Л. Толстой.

Характерът на руската литература от XIX в., на която е посветена третата част от работата, се оценява във връзка с напрегнатия обществено-исторически темп на развитието на страната. Както изтъква Г. П. Макогоненко, докато пред 100 години руската литература трябва все още да догонва западните литератури, в началото на XIX в. тя вече решава проблемите на времето едновременно с френската, английската, немската литература. В литературния процес още от първите 30 години на века авторът отбелязва по-голямо богатство, разнообразие и динамичност.

Изображението на руския характер се налага практически от възникналият след Отечествената война проблем за историческата съдба на Русия. Идеята за личността — основна в литературата, се решава не само от различни литературни направления — сентиментализъм, романтизъм и реализъм, но и от различни идеологически позиции. Чрез нравствения проблем за самореализацията на

личността в живота на нацията обаче по-голямата част от руските писатели осмислят гибелността на идеалите на буржоазния индивидуализъм. Това определя антибуржоазния характер на руската литература, тясната ѝ връзка с освободителното движение в страната при все по-нарастващия му демократичен ход. Руската литература не само усвоява опита на западноевропейската художествена литература, но и оспорва идеала за човека, надарен с индивидуалистични черти, издигайки своето разбиране за ценността на човека. Характерният за нея основен ракурс на изобразяване на човека е в рамките на историята, на обществения живот — в отразяване активността на човека.

Върху колорита на руския романтизъм според Г. П. Макогоненко това се отразява в по-оптимистичния му характер в сравнение със западноевропейския. От 1800 до 1820 г. в него липсва безнадеждният трагизъм на „мировата скръб“, реакционните тенденции към идеализация на Средновековието — прояви, характерни и за немския, и за английския, и за френския романтизъм.

С проверката на идейно-естетическите ценности на романтическото съзнание и с проблема за перспективите на националното битие се отбелязва в работата формирането на реалистичните принципи в литературния процес. От творчеството на Пушкин в нея започва анализът на националната типология на руския реализъм в паралел с модификациите на западноевропейския реализъм. В подбора на един от западноевропейските национални варианти Е. Н. Купреянова се е спрела на най-характерния според нея — френския. В сравнителен план се изследва творчеството на Пушкин и Стендал в светлината на конкретните исторически предпоставки и резултати от Великата френска революция, а образите на Жулиен Сорел — като предтеча на „децата на века“, и Евгений Онегин — на „излишните хора“ в руската литература.

В следващия етап на реализма чрез творчеството на Гогол и Балзак конкретното осмисляне на съвременността според авторката се усложнява от по-широкото му философско-историческо съдържание. За характеристиката на този етап след Пушкин и Стендал се ползва в изследването определението на А. В. Чичерин „монументално-аналитичен реализъм“. На Гоголевото историческо разбиране за човека е противоположен метафизически-материалистическият възглед за историята на Балзак. Авторът на „Мъртви души“ според Е. Н. Купреянова осмисля съвременния му руски живот в светлината на исторически опит на западноевропейските страни. Идеалът за съвършен руски човек в него е идеал антикрепостнически и антибуржоазен. С това, както отбелязва изследователката, Гогол оказва влияние върху формирането на революционнорепубликанската идеология,

върху етиката и естетиката на руския реализъм.

По-нататък И. Н. Купреянова изтъква съзвучието на творчеството на Ж. Санд с естетиката на „натуралната школа“ в руската литература, като подчертава новите хоризонти, открити от „натуралната школа“, изпреварващи нивото на развитие на съвременните и западноевропейски литератури. Обединяването на Хегеловата философия със социализма от теоретичните на школата Белински и Херцен има решаващо значение за руската революционнорепубликанска мисъл и за реалистическата естетика. Във връзка с това се характеризира необикновената сила на въздействие на романа на Чернишевски „Какво да се прави?“. Диалектичният характер на руския реализъм определя неговото развитие от критиката на действителността към търсене на възможности за нейното преобразяване.

Национално-типологическата етична основа, методът на критическо самоопознаване и нравствено саморазвитие, отбелязва авторката, обединява естетиката на революционните демократи с естетиката на Гогол, Достоевски, Л. Толстой.

Особен интерес в изследването представлява анализът на структурата и еволюцията на типичния характер в системата на руския и френския реализъм. Конкретната съпоставка на „Мадам Бовари“ и „Ана Каренина“ откроява противоположните философски и социални позиции на Флобер и Толстой при разкриване трагизма във високата духовна устременост на човека.

Като изтъква, че върху националната типология на руския реализъм православиято оказва не по-малко въздействие, отколкото католицизмът върху френския реализъм, Е. Н. Купреянова напомня за онези религиозни тенденции в творческата мисъл на Гогол, Достоевски, Толстой, чието обяснение се нуждае от исторически научен подход, за да не бъде предаван на откуп на буржоазните литературоведи проблемът за религиозното оформяне на етичния им идеал. Във философското осмисляне на съвременността в тяхното творчество авторката подчертава социалната поляризация и конкретизация на нравствено и безнравствено, макар и утопическото, но социалистическо качество на религиозните търсения у Достоевски и Лев Толстой, което противопоставя на буржоазната ограниченост в позитивистката философия на френския реализъм. В такъв план е проведен паралелът между „Възкресение“ на Толстой и „Четири евангелия“ на Зола — произведения-равносметка на изматания път от руския и френския реализъм през XIX в. Чрез всеобхватна оценка на понятието народност изследователката обосновава твърдението, че проблемът за народността е основен в руската литература и независимо от различното му решаване от отделните писа-

тели общото у тях е отъждествяването на народното начало със субстанциалното начало на руския живот, пълното сливане на руско и народно за разлика от френската литература.

Интерпретацията на „своеволието“ у Достоевски и Балзак дава възможност на Е. Н. Купреянова да отбележи в националната специфика на художествената мисъл на Достоевски неговата вяра във фундаменталната идея за социализма, за социално преустройство на обществото независимо от заблуденията му. В отричането на нравствения кодекс на буржоазното общество Достоевски е охарактеризиран като аполог на ония национални руски традиции, които противостоят с положителен знак на буржоазния дъх, на „личното начало“, като велик руски хуманист, чиято заветна идея е идеята за братско единство на всички хора.

В това интересно, многопланово изследване убедително са разкрити най-съществени моменти от националната типология на руската литература. Във всестраниното обосноваване на нейното национално своеобразие авторите изведжат на преден план проблема за човека, за съотношението личност—нация, нация—човечество. Той е проследен от зараждането му, през неговото гражданско осмисляне в литературата на XVIII в. до превръщането му в първостепенен за нравствения максимализъм на великите писатели от XIX в. Процесът на завоевания на руската литература с неговата сложност и динамика е включен в цялостния ход на общоевропейското литературно развитие. С това книгата на Е. Н. Купреянова и Г. П. Макогоненко е несъмнено завоевание на светското литературознание в тъй нужната за историята на литературата национална типология на литературите.

Милка Бочева

СЪВЕТСКО ИЗДАНИЕ НА „АВТОБИОГРАФИЯТА“ НА СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ

Радостно явление е, че от известно време чуждестранната културна общественост проявява по-голям и по-задълбочен интерес към българската литература. Зачестиха в чужбина преводите на български художествени произведения, както и научните изследвания върху отделни видни български писатели. Още по-радостно е, че този интерес се проявява и към дейщи от по-ранни периоди в развитието на нашата литература — към старобългарската и възрожденската литература. Съвсем понятно е, че от възрожденските писатели Паисий Хилендарски и Софроний Врачански заемат важно място в чуждестранните публикации. Най-нов израз на такова внимание е иззлатата през 1976 г. книга „Житие и страдания

грешного Софрония (Автобиография)“. Това е висока оценка както за книжовното дело на скромния котленски свещеник поп Стойко, по-късно врачански епископ Софроний, така и за приноса на българската литература в общоевропейското литературно развитие. Такава оценка е изказана в изследването на автобиографията, дадено непосредствено след нейния текст (фотоснимки по оригинала и наборно). За такава оценка говори и фактът, че „Житие и страдания грешного Софрония“ излиза в поредицата „Литературные памятники“, издание на Съветската Академия на науките (изд. „Наука“, Ленинград, 1976), което се публикуват творби на световната художествена класика. Този факт е изключително важен и ценен за нас, защото прави Софрониевата творба достойна на световната културна и литературна общественост.

Иззлатената творба на Софроний Врачански е дело на двама вещи познавачи на средновековната руска и българска литература, на двама ценители на българската култура — А. Н. Робинсон и Н. М. Дилевски. И двамата имат ценни публикации, свързани с нашето средновековно културно развитие и с нашето Възраждане. Изключително ценна, с голям принос в проблематиката за Паисий Хилендарски е книгата на А. Н. Робинсон „Историография славянского Возрождения и Паисий Хилендарский“ (Москва, 1963). Н. М. Дилевски (покрай другите негови изследвания върху нашата културна история) е най-добрият специалист сега у нас върху историята на Рилския манастир, на трайните и вековни връзки на този манастир с Русия, най-добър познавач на култа на Иван Рилски в Русия, на проникването на този култ в руската книжнина.

И никак съвсем естествено е обичта им към старобългарската култура да се изрази и към дейци от по-късна епоха, здраво свързани със Средновековието. Такъв израз е разглежданата тяхна книга, която е погълнала много творчески усилия и на двамата, ценен принос в научната литература за Софроний Врачански, ценна и с това, че прави широко достойние творбата на бележития български писател-възрожденец. Тяхната книга е образец за подобни издания. Тя е венец на досегашните проучвания за Софроний. Българската научна и културна общественост посреща с голяма радост това издание.

Макар и твърде учудващо да звучи, но факт е, че в руската наука към Софроний Врачански е проявен по-голям интерес, отколкото към Паисий Хилендарски. Това се отнася и за превода и изданията на техните съчинения. Докато „История славянобългарска“ няма нито един превод на чужд език (има само руски издания от А. В. Лонгинов, 1885 и 1893 г., който издава т. нар. Тошковичев препис на историята), то „Житие и страдания грешного Софрония“ се ражда на превод на няколко езика. Първият пълен превод на тази творба се появява на ру-